

היום השביעי

כורש הרצל גורדון

לגילוי של פרופיסור קלאוד שייפר את הלוחות האוגריתיים חשיבות מוסיפה והולכת ועוד צפונים להם עתידות לא ישוערו. רושמו והשפעתם יצאו לכמה תחומים ובעיקר רב ערכם לחקר התנ"ך. הרבה מעבודת המחקר דורשת עיון מפורט וחיבור קצר זה הוא עדות לכך. הפעם ניזקק לפרט אחד שמפיץ אור חדש על ענין לא פחות ולא יותר מאשר סיפור־הבריאה הראשון בספר בראשית.

חישוב זמן ביחידות של שבעה ימים ידוע היה במזרח הקרוב הרבה זמן לפני הופעתם של העברים על במת ההיסטוריה. אוגרית מספקת משלים, במספר רב, א־כִי לא מן הקדומים ביותר. המסע של כרת לאדום נגמר באורח עלילתי ביום השביעי (אוגרית, כרת 114-119; 218-222). האלים עונים לתפילת דניאל ביום השביעי (2 אקהת:1:16). השלבת המופלאה של כרת וחסיס מסיימת את פעולתה ומסתלקת ביום השביעי (VI:51:24-32). גמר הבריאה ביום השביעי תואם את המסורת העתיקה שנטבעה בספרות המזרח הקדומה, ובתוכה האוגריתית.

הסימון הפשוטני של ימי השבוע בסיפור מפליא ביותר. בשיטה המסורתית של כינויי שמות שהשתלשלה מתרבות אלילית מסויימת, אפשר היה לשער שהימים יקראו בשמות אליליים, מזלות, או כוכבים וכדומה תארים מהעולם האלילי. השמות האלה נספגו בלשונות הרווחות בעולם לצבא השמים: השמש (באנגלית: „סונדי“); הירח (באנגלית: „מונדי“); מאדים (בצרפתית: מארדי); כוכב (Mercury; בצרפתית: מרקרדי); צדק (Jupiter או Jove; בצרפתית: Jeudi); נוגה (וינוס; בצרפתית, Vendredi) ושבחאי (סאטורן; באנגלית: „סאטורדי“) – כלומר, השמש והכוכבים והמחזור הקדום של חמשת „כוכבי־הלכת“. העברים עשו מאמצים מיוחדים כדי להימנע ממתן כינויים מיתולוגיים לשמות ימי השבוע: יום ראשון, שני, שלישי וכו'. אין מן הצורך להרחיב את הדיבור על שמות הימים מיום שני עד יום שישי המסומנים לפי המיספור הסידורי המקובל. אולם כדאי להעיר שהיום הראשון בשבוע אינו מסומן לפי מיספור זה, אלא יום אחד. מכיוון שאחד הוא שם אלוהי², מתקבל על הדעת שהיום הראשון נקרא על שם האל הגדול, שהיה הראשון בפנתיאון הקדום והוא לבדו נותר כאל יחיד באמונת הייחוד ההיסטוריות. דעה זו מתאשרת על־ידי הלוחות הפולחניים מאוגרית, כשיום אלף מסומן ים אחדי¹ (ולא פרע ים, יום ראשון).⁴

1. והוא רצוף כאפוס הבכיל של גלגמש, C.H. Gordon. *Common Background of Greek and Hebrew Civilizations*, New York: W.W. Norton, 1965, pp. 63, 79, 82; ראה כמובן pp. 88, 137, 145; J.M. Sasson, "A Genealogical Convention in Biblical Chronography," *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 90, 1978, pp. 171-185

המאמר דן על מעלתו של המספר שבעה ומוכיר חיבורים קדומים חשובים על הנושא מאת מ.ד. קאסוטו ו.ב.ג. יקובס.

2. ראה C.H. Gordon, "His Name is 'One'," *Journal of Near Eastern Studies* 29, 1970, pp. 198-199.

3. ראה, UT Supplement 1967, p. 550, Note on UT 19.126

4. אוגרית 19.2113, ל„למפרע“ התלמחית הוראה דומה ל„פרע“ האוגרית.

אשר לענייננו חשובה העובדה שבסיפור הבריאה אין היום האחרון בשבוע נקרא (יום) השבת (כבעשרת הדיברות), כִּי־אם יום השביעי. הטכסט העברי (בראשית, ב': בִּג) משחמש בפועל הגזור משם שבת. אך נמנע מלהשתמש בו, בשם, לסימון היום הקדוש. מכיוון שהוראה משותפת לשבת ושבתאי, שהוא שם הכיכב עד היום.⁵ סיפור הבריאה דוחה בכוונה את השם המיתולוגי ומשתמש במקומו בשם התמים יום השביעי (בראשית ב: בִּג), יתכן שטעם השינוי בשם יראה כקלוש ביותר, אולם הסיפור דוחה שני שמות שכיחים שיש בהם משום ריוח אלילות. לפי הכתוב, אלהים לא ברא את השמש ואת הירח (שהיו אלהי עובדי אלילים עם סדרי פולחן קבועים), כִּי־אם את המאורות הגדולים: „את המאור הגדול לממשלת היום ואת המאור הקטן לממשלת הלילה“ (בראשית א, טז). איש לא היה מאשים את המחבר שאינו מכיר במלים שמש וירח. כפי שכבר גילה דוד ניימן ממכללת בוסטון, הבליע המחבר בכוונה את הרמזים המיתולוגיים כדי להימנע מלייחס את מעשה הבריאה של השמש והירח האליליים לאלהים. מה שאני מציא הוא, שהמחבר נמנע בכוונה להזכיר את שבתאי. באמת, זאת היא ההשמטה הקיצונית ביותר משלוש ההשמטות, כי היהודים היו מבוכן ידוע „עם שבתאי“.⁶ טקטוס (היסטוריות 2:5), מביא מסורת שמשלבת נישול קדם־היסטורי של היהודים עם הדחתו של שבתאי על־ידי צדק (יופיטר), ברמזו שכשסבל שבתאי אסון, נפגע גם עמו הנבחר.⁷ השבת, „יום שבתאי“, היא יסוד מרכזי ביהדות והדיברה הרביעית מצווה על שמירת יום השבת, „יום שבתאי“, כיום־המנוחה הקדוש (שמות כ, יא: דברים ה, יב־טו). אמנם סיפור הבריאה מעלה את יום השביעי לשיא המקודש של ששת ימי הבריאה. כשהוא לעצמו, מטרח סיפור־הבריאה הראשון הוא לא האדם, כִּי־אם יום השביעי המקודש, ולכן, במובן ידוע, השבת לא נוצרה בשביל האדם, אלא שכל הבריאה (כולל האדם) הוא מעין פרוודור לשבת.

פולחן צבא השמים נשאר בעייה בחברה העברית. באוגרית האלילית אפשר היה לעבד האלה השימשית שפש⁸ והאל הירחי ירית,⁹ כאלילים שווים במעלה בפנתיאון. בישראל היה מצב העניינים שונה. הנביאים חזרו והזהירו נגד פולחן צבאות השמים. אף־על־פי־כן הלכה ורווחה דת עבודת־כוכבים. מלך כמנשה, שהלך בחוקות הגויים מסביב, גילה סבלנות, ויתירה מזו – עודד פולחנים של צבאות השמים.⁹ אולם מלכים „שעשו הישר בעיני ה'“, כמו יאשיהו, הכריתו אותם.¹⁰ כל עוד היו מלכים עבריים, יכלו להשליט את התורות והאזהרות התמורות של הנביאים, אולם כשבני ישראל אבדו את חירוחם, לא היתה סמכות יעילה לפעול נגד הגורמים הרנוחיים, האליליים. אין זה מקרה שכל־כך הרבה מבתי הכנסת בתקופה היוונית־הרומית והביזנטית קבעו ציורי פסיפס של „גלגל המזלות“ על ריצפתם.¹¹ איצטגינות היתה תמיד חלק

5. עיין בלקסיקון של העברית המאוחרת, כגון ערוך השלם, וינה, מנורה 1926, כרך ח', עמ' 24 ב'. מראה־מקום ספרותי חמצא בכתר מלכות לשלמה בן־גבירול. שבתאי קבוע שם כראוי בגלגל השביעי.

6. יש משהו מקביל לשבת־שבתאי במסורת הרומאית. „התגיגה הגרולה של סאטורן, הסארטונאלי ... נמשכה שבעה ימים ... עבדה ומסחר נשבתו; לעבדים ניתנה חופשה זמנית ...“ (אנציקלופדיה בריטאניקה, הוצאה ט"ו, 1978, כרך VIII, עמ' 916). ארך־הזמן של שבעת ימים, השבתה מעבודה המנוחה שניתנה לעבדים יש בהם משום הקבלה מובהקת לשבת והשבת במקרא.

7. אוגרית 19.2468 ה"פ (במקום ה"ס) יוחר להשוואה עם השם של האל הכוכבי באבלא (2500 לפני הספירה): ספישה.

8. אוגרית 19.1151.

9. מלכים ב', כ"א:ה; דבה"י ב', ל"ג:ה.

10. מלכים ב', כ"ג.

11. דוגמה טובה לגלגלי המזלות הרבים בבתי כנסת ארצישראלים מהתקופה הביזנטית, ראה מאמרו של נ.אביגד, „בית אלפא“ באנציקלופדיה של חפירות ארכיאולוגיות בארץ הקודש (באנגלית).

בלתי־נפרד של הדת הרווחת, וכשלא היו נביאים ומלכים לדכאה, שיגשגה (ככשפים ואמונות־מסתורין אחרות).¹²

מבחינה תיאולוגית הבעייה היתה רצינית. מכיוון שה' יצר את צבאות השמים, אפשר לראות בהאדרתם קילוס תמים של כח הבורא ומעשי ידיו. אולם כשמייחסים להם כח אלילי, הערצתם פירושה עבודת אלילים. הבעייה נידונה במסכת עבודה זרה (נד, ב):

שאלו את הזקנים ברומי, אם אין רצונו בעבודה כוכבים למה אינו מבטלה?
אמרו להן: אילו לדבר שאין צורך לעולם בו היו עובדין הרי הוא מבטלה, הרי הן עובדין לחמה וללבנה ולכוכבים ולמזלות – יאבד העולם מפני השוטים? אלא עולם כמנהגו נוהג ושוטים שקלקלו עתידין ליתן את הדין.

עובדה היא, ששתי מגמות מנוגדות שולטות ביהדות: א. האחת הניחה מקום לאיצטגנינות ב. השנייה, החמורה יותר, דחתה. הגישה השנייה סוכמה במימרה: „אין מול לישראל“, שפירושה, שבעוד שוככים משפיעים על גורל עמים אחרים. אין להם שליטה על ישראל.¹³

גל היה יותר לפשוט את השמש, הירח, מאדים, כוכב, צדק ונוגה מיסודותיהם המיתולוגיים מאשר את שבתאי. סיפור הבריאה אינו מקפיד על עבודת כחות פחותים במעלה במורח התכונן. תהום (בראשית א, ב) והתנינים לא היו מוקדים של פולחנים מירביים. יש למנות את לילה ביניהם, כי בעוד שליל (אוגרית 19.1397) נמצא בפנתיאון האוגריתי, לא שימש אובייקט של פולחן בעל־ערך. אולם השמש והירח היו אלילים נכבדים במיתולוגיה ובפולחן והמחבר נמנע מלהזכיר את שמם כדי שלא לתת תוקף לערכם. על הכה דרוש היה עז־הכרעה מיוחד להשמיט את השם שבת, כי הרי שבתאי הוא כוכב־המול של ישראל.¹⁴

ירושלים, החברה לעתיקות ישראל ודפוס מסדה, 1975, כרך א, עמ' 187-190, כולל טבלה כצבעים. מאמרו של ד. באראג על בתי־הכנסת בעין־גור, שם כרך ב' (1975), עמ' 178-180, שים לב שסימני המזלות על טבלת הציור עם הכתובת (מול עמ' 449) נקראים בשם, אך אינם מצוירים (כדי לפייס את המרקוקים והמחמירים?)

12. הספרות הרבנית והברית החדשה גודשה מקרים של מעשי כשפים.

13. השאלה נשאלה אם הכוכבים משפיעים על גורל ישראל. יש מן החכמים שענו בחיוב ויש שענו בשלילה. „רבי חנינא אומר: מול מחכים מול מעשיר ויש מול לישראל (ו.א.) איצטגנינות משפיעה על גורל ישראל. (אבל) רבי יוחנן אמר אין מול לישראל“ (שבת, קנז, א).

14. הקפדה זו בהשמטת השם שבת־שבתאי מסיפור הבריאה מעלה על הדעת את מקומו של משה רבינו במסורת ישראל. דמותו של משה בחורה היא כל כך רוממה עד שהיה צורך לנקוט באמצעים כדי למנוע שפולחן משה ייעשה לעיקר היהדות. לפיכך, נעלם מקום קבורתו של משה כדי שלא יתנו לו כבוד אלהים (דברים לד, ו). חפצי הפולחן שלו נהרסו כשהיה צורך בכך (מלכים ב', ד) כדי לשים קץ להערצתם. כשניתן מהלכים לספר כמו „עלית משה“ לא הכניסוהו חכמינו בתוך ספרי הקודש ונמנה בין הספרים האסורים. היהדות עשתה מעשה כדי שלא ינהגו פולחן למולה המיוחד, או לאדון נביאיה.